

курячі яйця, баньки, белькотіла якесь безглуздя (С. 28)), «сучі тельбухи» (Після того всі Момоти заворушилися, жваво запрацювали шатунами, — хапаючи «сучих тельбухів» за в'язи, по черзі тягли їх у воду й топили (С. 118-119)), шкуродерська морда (— От шкуродерська морда! — він гидливо витер руки об штани (С. 184)).

Отже, у мові роману «Залишенець. Чорний ворон» В. Шкляра зафіксовано значну кількість стилістично зниженої лексики для найменування й характеристики осіб, що належать до ворожого табору. Більшість цих слів широко вживається в українській розмовній мові, використовується в образній функції у творах інших письменників та зафіксована в словниках.

Ганна Дядченко

ЕПІТЕТИ-КОЛЬОРАТИВИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ КІНЦЯ ХХ — ПОЧАТКУ ХХІ ст. (ПОРТРЕТНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЮДИНИ)

З-поміж одиниць мови, що визначають її естетичну цінність, — епітетне, означальне слово. Як поліфункціональна одиниця художньої мови воно синтезує образне, оцінно-естетичне та емоційно-експресивне значення, акумулює культурно-історичну й мовно-поетичну традицію, є маркером авторського стилю. У поезії кінця ХХ — початку ХХІ ст. через характерні епітети рельєфно окреслюється «прикметниково-означальне поле .. людини, оцінюваної українцями» (Єрмоленко С. Я. Новий словник епітетів української мови // Лексикографічний бюлетень. — 2009. — Вип. 18. — С. 8). Наприклад, знакова для мовомислення кінця ХХ ст. індивідуально-авторська характеристика *силіконові люди: гряде пора для силіконових людей/ повзе у день багатовимірний протей/ з яким різниця лиш порядок слів у мові* (С. П'ятаченко).

Для описів і зовнішнього, і внутрішнього портрета людини визначальними є епітети із семою 'колір' — *зелений, блакит-*

ний, синій, червоний, карий, брунатний, русявий, жовтий, золотий, срібний, білий, крейдяний, сірий, сивий, чорний. Ці художні означення послідовно поєднуються з одиницями тематичної групи «соматизми» (*волосся, обличчя, личко, очі, погляд, вуста, тіло*), із поетизмами *душа, серце*, з назвами психоемоційних станів людини.

Епітети *синій* (зрідка — *пресиній*) ('який має забарвлення одного з основних кольорів спектра — середній між голубим і фіолетовим' — СУМ, IX, 182), *блакитний* ('небесно-голубого кольору; голубий' — СУМ, I, 196) — найчастотніші характеристики до соматизму *очі* та пов'язаного з ним слова-образу *погляд*. У такому поєднанні вони здебільшого зберігають зафіксоване словниками загальнономовне значення й постають у контексті описів зовнішнього портрета: *Блакитні очі у царівен/ і золоті тердани* (І. Малкович); *і скупо зав'язеться в синіх очах/ солона від смутку перлина* (П. Мовчан); *твій погляд пресиній пастуший/ уперше мене перестрів і поніс/ наче хвиля морська мандрівна і нестримна* (В. Кордун). Естетичне і власне колірне значення увиразнюють прислівникові конкретизатори міри й ступеня вираження ознаки: *Я вклонюся небесно блакитним очам/ З чорних вій чудодійливим іконостасом* (М. Мошик); *Отрута чорна і гірка,/ Що капає прозорими сльозами/ з твоїх очей/ Бездонно синіх* (П. Галенко).

Означення із смислотною семою 'червоний' групуються навколо і конкретних (*кров, губи, вуста*), й абстрактних (*душа*) назв: *з наростаючим гулом/ у блакитних тунелях пурпурової крові* (К. Москалець); *І тільки фіалка, що/ обертається вкупі із тілом,/ ще свідчить/ про воздаяння рубінової крові,/ ущерть налітої/ до фіалу* (К. Москалець); *А потім вони обіймали своїх коханих/ і міцно цілували їх у малинові вуста* (Г. Чубай); *кусаючи губи, криваві, аж винні,/ роздягати очима стару королеву* (І. Андрусак); *Душно між рум'яних душ.../ А все ж/ їхні щирі усмішки — / мов лати* (І. Римарук). Оказіональна сполука *рум'яні душі* (пор. традиційне народнопоетичне *рум'яне личко*) засвідчує прирошення негативної конотації, яку додатково підтримує предикат *душно*.

Активно метафоризується в мові розглядуваної поезії кольоратив *жовтий*. У коло його найактивнішої сполучувано-

сті входять абстрактні іменники *погляд, голос, сміх*, пор.: *Я не можу схватись від жовтого погляду, / від затягнених в шори облич* (С. Процюк); *Голос жовтий жовтіє, мов кість* (П. Мовчан); *І сухостеблій крик, і сміх жовтогарячий / доносились до нас упереміш із плачем* (П. Мовчан).

Іншу естетичну природу має словосполука *жовті очі* у віршовому фрагменті В. Неборака: *осінь зводить палаци мури в'януть багряно / жовті очі осінні уста декадентки / пальці тчуть павутину над риданням опалим*. Контекстне взаємонакладання власне колірної семантики та узагальнено-образного значення 'зблідлий, змарнілий' (СУМ, II, 540) зумовлює переміщення цього образу із тематичної зони «зовнішній портрет» у тематичну зону «психоемоційний портрет людини», в якій він творить естетично-оцінну цілісність з іншими епітетизованими образами — *осінні уста, ридання опале*.

Прикметник *золотий* у мові новітньої української поезії має найширшу лексико-семантичну сполучуваність — від власне колірної характеристики тіла, волосся (*Їх гарячі тіла, наче вина терпкі — / Золоті і брунатні, ясні, мов емалі* (М. Кіяновська); *здмухуєш волосинку золоту, / що впала на вбрання жони, одягненої так, / як тоді вдягалися Божі Матері* (К. Москалець); *чорних брів з-під гриви золотої* (Н. Білоцерківець)) до образної позитивної, високої оцінки когось-небудь дорогого (*Величний спокій, мудра доброта — / Таких чеснот не позичають з лекцій, / А тільки ненька, ненька золота / Віддарувала їх від серця в серце* (О. Рутецька)), чого-небудь приємного (*голос золотий відлуннями осквернено. / .. спогад золотий — і вже, мабуть, не мій* (М. Кіяновська); *Візьміть маленьке золоте щастя. / Лишіть велике кам'яне лихо!* (О. Ірванець)).

Контекстна сполучуваність епітета *срібний* — здебільшого абстрактна лексика, назви почуттів, психоемоційних станів тощо (*сум, смуток, щастя*): *І доли, і далі, й планети / Лягли срібним щастям до ніг* (Ю. Лук'янова).

У семантиці прикметника *білий* (*біленький, білявий*) та синонімічних із ним означень *блідий, крейдяний* (*перен.* 'який має колір крейди; білий' — СУМ, IV, 332) актуалізовано і пряме лексичне значення (головним чином у тематичній зоні «зовнішній портрет людини»), і метафоричне значення 'сильне хвилюван-

ня, страждання' (пріоритетна тематична зона — «внутрішній портрет людини»).

Мовну естетику кольоратива *білий* як засобу зовнішньо-портретного опису людини ілюструють сполуки із соматизмами *лице, шия, тіло, стан, груди, руки*: *а білі руки перевиті/ разком судин* (І. Римарук); *Затріпочеши, застогнеши стиха,/ Як уп'ється у груди білі,* —/ *Та згадаєши про віщі стигми/ На мому старому тілі* (М. Савка). Позитивну оцінність таких описових образів увиразнюють суфікси суб'єктивної оцінки: *Моє ти біле личенько дитинне,/ покинь той промінь — тінь собі візьми* (Г. Чубай); *І про тих, хто хова/ біле личко в люстерце/ кому з нас голова/ не боліла і серце* (О. Короташ); *У землі розплела/ свою чорну косу. І сокиру дала/ найгрізнішому в руки: «Не хочу./ Відітни.» Той узяв. Озирнувся, як тать./ Зблід. Немов йому шию біленьку рубать* (В. Герасим'юк).

Оцінність *білого* кольору інтенсифікує також прийом внутрішньоконтекстного контрастування: *В білому тілі біль сидить глибоко чорний,/ чортова цвіль, чорносіль, чорнобіль* (П. Мовчан); *Тільки чорно-криваві розжі/ Вколо білого твого стану* (М. Савка).

Метафоричні сполуки епітета *білий* з емотивами *сум, страх, страждання, відчай* і т. ін. у поетичному тексті функціонують як виразники експресивних значень 'сильне хвилювання, страждання', 'відчай', 'розпач': *Білий сум навугвинням розвішу,/ Пам'ять снігу в зими забери,/ Та й піду,/ обпікаючи тишу* (Л. Ромен); *і небо перестане тримати тебе за волосся — / обітнеш його при білому страхові* (Л. Голота); *Хоч сама скам'янію./ Стану каменем босим./ Стану білим стражданням — / в тумані, як в диму* (А. Цвіт); *Я тебе вимовчу/ з білого болю,/ Я тебе вихлюпну/ купіллю вуст* (Л. Ромен). Пор. образний розвиток цієї семантики в контекстно-синонімічному означенні *крейдяний* (*перен.* 'Який має колір крейди; білий' (СУМ, IV, 332): *Заціпеніння від горя, крейдяний відчай/ і якийсь невідомий, незнаний вітер/ за цей час проросли крізь Тебе* (В. Кордун). Експресивну семантику цього слововживання підтримує негативно конотований образ *заціпеніння від горя*, співзвучний із психоемоційною характеристикою *крейдяний відчай*.

Щодо метафоризувальної функції кольоратива *сірий* (*сивий*) у поетичній мові другої половини ХХ ст., Л. О. Пустовіт зазна-

чила проміжне становище між семантикою номінацій *чорний* і *білий* (пор.: ‘колір, середній між білим і чорним; барва попелу’ — СУМ, IX, 229). Відносна спектральна невизначеність зумовила його переважно негативне значення. Сучасні поетичні контексти засвідчують тяжіння прикметника *сірий* до сполучуваності з конкретними назвами-соматизмами (*очі, губи*), в якій актуалізується власне колірне значення і нейтральна або негативна оцінність, пор.: *ці сірі очі, пильні, сумовиті, —/ чому ви не знаходите нікого, крім дзеркал,/ а в дзеркалах — себе і суть свою подвійну* (К. Москалець); *Я від ходи/ Швидкої трачу кров і силу./ І сірі губи попросили:/ Я тінь твоя. Ходи. Ходи* (М. Савка). Натомість значення ‘тривожний’, ‘сумний’ властиве метафорам на позначення психологічних станів людини, її моральних рис: *Гортанні крики божевільних./ Сухотні стіни. Сивий страх* (І. Андрусак); *Позаду осінь, смутки сиві.../ Не озиратися б лишень* (Л. Ромен); *прокинешся і почувеш,/ як самотня і сива совість/ вимітає з кутків утому/ і виходить сапати сон* (Т. Троянович). Загалом констатуємо, що естетика епітетів *сірий, сивий* у поетичній мові кінця ХХ — початку ХХІ ст. розгортається цілковито в руслі національної поетичної традиції, засвідчує її стійкість і тяглість.

Тенденцію до розмежування предметно-описового та образно-оцінного значень засвідчують також контекстні вживання кольоратива *чорний*. Так, значення ‘колір сажі, вугілля, найтемніший; протилежне білий’ (СУМ, XI, 352) властиве традиційним портретним міні-описам *чорні брови, чорна коса: І рук тонких, і довгих ніг твоїх,/ і чорних брів з-під гриви золотої* (Н. Білоцерківець); *Жінка з глечиком молока/ зупинилася серед двору:/ коси чорні, і станом тонка,/ у очах ніби синє море* (В. Голобородько).

Поєднання описово-портретної характеристики «темне волосся» й експресивно-оцінного значення ‘сумний’, ‘пригнічений’ засвідчує метонімічний образ *чорні голови: Чорні голови наші — сумні, покаятні, лихі* (М. Кіяновська). Тут спостерігаємо поступовий перехід від власне кольоративної до емотивної семантики.

Зневажливо-негативна оцінність прикметника *чорний* у сполуках із дистрибутами-соматизмами *вуста, рот* увиразнює

найближчий контекст *метушиливі очі і білий ангел*. Пор.: *перелічить усю громаду/ .. за очима метушливими/ за вустами чорними* (І. Римарук); *На сторінці, де вперто росте стокротка/ Білим ангелом з чорного твого рота* (Н. Федорак).

Поетичний емоційно-психологічний зміст кольоратива *чорний* виформовується як контекстуальне акцентування значень: ‘важкий, безпросвітний, безрадісний’: *Вже опадає чорна самота/ під покривало щирої молитви* (І. Андрусак); *Останній я прапершую тебе/ Тулю до стель у чорному відчаї* (А. Бондар); *всі ці ознаки моєї розпуки/ (все від сльозини до чорної муки),/ все відпливе, відхолоне, відлине,/ світ почленований стане єдиним* (П. Мовчан); *Та звідки чорна узялась журба,/ що в ній живе і щозими, й щоліта?* (П. Мовчан); ‘властивий злісній, недобрий, підступній людині’: *Чорні душі, мов хмари./ Мов не люди, — отара./ Всі гедлюють, базарять./ — Це покара... покара...* (Л. Ромен); *В крові козацькій скупа свої кості —/ з чорної млости і з чорної злості,/ на перехресті, крутнувшись тричі,/ б’ється об землю* (Л. Голота). Вислів *чорна злість* має фразеологічно зумовлене значення ‘дуже велика ненависть, ворожість’ (СУМ, XI, 352).

Такі слововживання переконливо засвідчують продовження в українській поетичній мові кінця ХХ — початку ХХІ ст. традиції мовно-естетичного освоєння, актуалізації *чорного* кольору як пов’язаного з песимістичними емоціями та негативною оцінністю.

Із-поміж назв кольорів та їх відтінків окремих сегмент епітетного словника формують прикметники *світлий* (*світлоносний*), *ясний*, *іскристий*, *сяйливий*, *сонячний*, *сонцеповний*, *прозорий*, а також протилежне їм за семантикою та оцінністю означення *темний*.

Позитивно-оцінні семи ‘світло’, ‘блиск’ закономірно визначають семантику регулярних і контекстно-ситуативних світлопозначень *світлий*, *найсвітліший*, *світлоносний*, *прозорий*, *іскристий*, *сонячний*, що поєднуються з назвами-соматизмами *тіло*, *чоло*, *кров*, поетизмом *душа*, назвами почуттів та психологічних станів *сум*, *біль*, *самота* тощо. Пор.: *А в слово «тіло» вліто слово «літо»./ Це світле тіло — ледь нестиглий плід* (О. Ірванець); *Шолом вінцем обіймає прозоре чоло./ Плац*

обвисає додолу підбитим крилом (М. Савка); Чи дістану/ **Із світлих душ тепла перлину?** (Г. Чубай); **поспішити за край/ залишаючи жінку/ в прозорій такій самоті** (М. Савка); **віддати себе всеньку-всю/ До найменшої родимки/ До найтаємнішого світла/ До найсвітлішого болю** (Н. Неждана); **обачливі кроки вповільнюють струм світлоносної/ крові** (П. Мовчан); **Зліва од серця — ядерний і срібний, мов спис,/ Ближче правуці — щільник, натужавілий сміхом іскристим** (О. Забужко). Знаково, що широкий спектр переносних значень прикметника *світлий* ('нічим не засмучений; радісний, щасливий'; 'нічим не затьмарений; спокійний'; 'який має високі моральні якості; благородний' (СУМ, IX, 91) та його контекстних синонімів засвідчено в мовостилях авторів, які належать до різних літературних напрямків та естетичних платформ — традиціоналістів (П. Мовчан, Г. Чубай), авангардистів (О. Забужко, О. Ірванець), постмодерністів (Н. Неждана, М. Савка). До цього вектора образотворення зараховуємо також прикладкові сполучення, в яких мікрообраз *очі* характеризують іменникові означення, у семантичній структурі яких є компонент 'світло' — *зорини* ('самосвітне небесне тіло, що являє собою скупчення розжарених газів' — СУМ, III, 687), *лелітки* ('блискуче кружальце для прикрас' — СУМ). Пор.: **Зорини-очі, щире серце** —/ *Мила!* (І. Панчук); **Очі чарівні** —/ **Очі-лелітки,/ Вас виглядати/ Звідки, ох, звідки?** (О. Рутецька).

Протилежний за значенням і оцінністю до означення *світлий* прикметник *темний* зумовлює акцентування в семантичній структурі епітетних словосполучень ознак 'тяжкий, безрадісний, сумний' (**Чуття** — *холодне, темне і тупе,/ Мов скринька замикається на серці*) (О. Ірванець); **пригрів на грудях я, немов змію,/ цей запитальний знак,/ цей сумнів темний** (І. Римарук)), 'який приносить лихо, спричиняє зло; злий' (**вік об вік — усе замало криці/ все перемісила кривця темна; Оком, чи словом, чи співом/ той колядник тебе вік?/ Темним неправедним гнівом/ розпочинається рік** (І. Римарук); **Осяй, благаю, душу грішну й темну/ Вогнем Своєї пресвятої влади** (А. Акіменко)).

Незначний сегмент сучасного епітетного словника становлять слововживання на позначення складного (*чорно-білий*) або невизначеного кольору (*вигорілий*). Пор.: **Не бачать раю**

очі невидюці —/ згаса поволі вигорілий зір (П. Мовчан); *Подорожній, піднявши голову, супроводжує хмари/ Вигорілим поглядом з відтінком ностальгії* (Г. Петросаняк).

Отже, епітети-кольоративи — важливий засіб зовнішньої і внутрішньопортретної характеристики людини в українській поезії кінця ХХ — початку ХХІ століття. Традиційні й індивідуально-авторські означення, які розбудовують цей фрагмент епітетного поля номінації *людина*, засвідчують і модернізацію мовомислення авторів, і розвиток засобів поетичного мововираження.

Ірина Ніколаєнко

АВТОРСЬКІ НЕОЛОГІЗМИ В МОВІ ПИСЬМЕННИКІВ ЛУГАНЩИНИ

В українському мовознавстві в останні роки активізовано вивчення позанормативних елементів у художньому дискурсі. «Письменники кінця ХХ — початку ХХІ століття, — зауважує Г. М. Сюта, — мають інше бачення естетики мови (зокрема її діалектних, розмовних, просторічних елементів)» (Сюта Г. Мова художньої літератури і літературна мова // *Культура слова*. — 2012. — Вип. 77. — С. 126; далі — Сюта).

Спрямованість авторської мови на адресата зумовлює вживання диглосивних мовних образів — лексичних одиниць, які «пов'язані з порушенням звичних сфер використання мовних одиниць» (Петрова Л. А. *Лингвокогнитивные основы художественной картины мира*. — Симферополь, 2006. — С. 88).

Знаковою з цього погляду є лексика народнорозмовного походження та діалектизми. Авторське ж світосприйняття митця спричинює перетворення семантики слова згідно з естетичними мотивами його творчості, що й зумовлює появу okazіоналізмів.

Авторські неолексеми (або okazіоналізми) народжуються як результат письменницького пошуку найбільш влучної та експресивно виразнішої порівняно із загальноновживаною лексикою форми вираження думок, настроїв, почуттів. Це праг-